

KONING WILLEM I EN DE GELDERSE ADEL: EEN VERGISSING?

In het vorige nummer van *Virtus* stelde M. Prak dat de Nederlandse adel omstreeks 1800 'aan de rand van de afgrond' stond als gevolg van de Franse revolutie en de algehele verstarring ten tijde van de Republiek. 'De exclusiviteit was gedurende de zeventiende en achttiende eeuw zo ver doorgedreven, dat er nog maar weinig adel over was in 1795. Achteraf bezien zal wel niemand meer willen beweren dat de hervormingen van Willem I een grote vergissing waren. De meeste adellijke families in Nederland hebben daaraan hun nobilitatie te danken (...).' Deze stelling nu wil ik bestrijden. Mijns inziens heeft het adelsbeleid van koning Willem I door zijn formaliteit en centralisatie teveel gebroken met de wijze waarop de adel zich vóór 1795 ontwikkelde. Deze breuk is slechts aan een minderheid ten goede gekomen en is er mede oorzaak van geworden dat in de loop van de negentiende eeuw de adelstand werkelijk verstarde, met name in Gelderland, dat eertijds ver van genoemde afgrond had gelegen. Want hoe was de oude adel samengesteld geweest? Op welke gronden werd de nieuwe adel samengesteld? Wie profiteerden van het nieuwe beleid en, minstens zo belangrijk, wie niet? Ter beantwoording van deze vragen wil ik enkele grote lijnen trekken, met katholieke adellijke geslachten als voorbeeld.

Zoals Prak elders heeft geschreven, moet men de adel in de Republiek niet op één lijn stellen met die van Holland, waar zowel adel als patriciaat zich eerder in een uitzonderlijke positie ten opzichte van de landprovincies bevonden: de adel dicht bij de rand van de afgrond, het patriciaat hoog en droog op een heuvel¹. Ik zou nog verder willen gaan en stellen dat men de adel van de landprovincies niet moet vereenzelvigen met de riddermatige adel of, erger nog, met de concrete ridderschappen². Om een eerste (maar zeker niet definitief) overzicht te krijgen van de adel anno 1795 zou het zeer de moeite lonen om een uitvoerige analyse te maken van de ridderschapsbenoemingen door Willem I, pragmatische benoemingen die gericht waren op de vorming van een leidinggevende stand. Zij steunden op de opgaven door de gouverneurs

der provinciën en op een lijst van riddermatige geslachten, opgesteld door de Hoge Raad van Adel, en werden later nog aangevuld met leden van riddermatige geslachten, die aanvankelijk waren overgeslagen en zichzelf hadden aangemeld dan wel alsnog door de gouverneurs waren opgegeven. Zulk een analyse, maar dan in beknopte vorm, wil ik hier geven voor Gelderland, de provincie die in 1814 de grootste ridderschap kreeg. Deze ridderschap bestond grotendeels uit telgen uit oude riddermatige families.

Tussen 28 augustus 1814 en 1 juli 1816 werden 103 heren uit 47 geslachten in de Gelderse ridderschap benoemd. Twaalf heren namen geen zitting, meest om persoonlijke redenen. Van die 47 geslachten hadden 34 tussen 1579 en 1795 deel uitgemaakt van één van de kwartier- of ambtsridderschappen. Vier geslachten hadden zitting gehad in de ridderschap van een andere provincie, vijf hadden een rijksadelsdiploma of waren afkomstig uit het buitenland, drie hadden zich tijdens de Republiek een adellijke status weten te verwerven maar hadden nimmer zitting gehad in een ridderschapscollege (de katholieke Van Lamsweerde, Van der Heydens en Van Nispens) en tenslotte was er nog de admiraal Van Kinsbergen, graaf van Doggersbank en comte de l'Empire. De stamhouders van twee katholieke riddermatige geslachten, Van Laer en Van Goltstein, werden niet benoemd, laatstgenoemde omdat hij niet aan de vermogenseis kon voldoen. (De overige acht katholieke adellijke geslachten die in Gelderland gevestigd waren, behoorden grotendeels tot de bovengenoemde groep der riddermatige adel³.) Kortom, 91 edelen uit 47 geslachten: in Gelderland stond de adel bepaald niet aan de rand van de afgrond.

De niet benoemde geslachten Van Laer en Van Goltstein geven al aan dat zelfs in de negentiende eeuw een ridderschap niet de gehele provinciale adel dekte, terwijl de wel benoemde geslachten Van Lamsweerde, Van der Heyden en Van Nispen goede voorbeelden zijn van geslachten die ten tijde van de Republiek een adellijke status hadden aangenomen en als zodanig erkend waren geworden door hun standgenoten. Enkelen van hen kregen zitting in een ridderschap, anderen verwierven een buitenlands adelsdiploma,

waarbij de katholieke geslachten Speyart van Woerden (ambtsridderschap van Over-Betuwe, 1751) en Van Grotenhuis (rijksadelsdiploma, 1653) als voorbeelden kunnen worden genoemd. W.A. Beelaerts van Blokland heeft een vernietigend oordeel uitgesproken over zulke geslachten, die adellijke predikaten en titels usurpeerden en zichzelf 'door te ver gedreven onbescheidenheid, welke zelfs heeft geleid tot alleszins laakbare handelingen om tot het beoogde doel te geraken' tot in de ridderschappen hebben gepousseerd, 'welk kwaad destijds schrikbarende afmetingen moet hebben aangenomen⁴. Het is echter de vraag of dit oordeel niet te formalistisch is en of de erkenning van iemands adeldom niet beter overgelaten kan worden aan de toenmalige adellijke gemeenschap. Het mag in ieder geval duidelijk zijn dat er ook ten tijde van de Republiek nog een natuurlijke aanwas van de adel kon plaatsvinden, ook al werd deze maar zelden beloond met de opname in een ridderschapscollege.

J.C. Maris heeft deze ontwikkeling kort en treffend uiteengezet. 'In het algemeen was de oorzaak van het voorrecht van adeldom in de vroegere vaderlandse maatschappij: het verwerven van zeker aanzien van vader op zoon en kleinzoon, bij wijze van verjaring. Ten plattelande manifesteerde dit aanzien zich allengs door het bezit van havezaten en heerlijkheden met daaraan verbonden overheidsrechten of door het bezit van andere publieke rechten. (...) De adelsvorming, die in ons land oudtijds niet gebonden was aan formaliteiten, kwam in de praktijk neer op een groei-proces, totdat een familie geaccepteerd werd in bestaande adelskringen.' Minder juist lijkt mij echter zijn stelling dat 'zowel de welvaart als de typische machtspositie der grote steden aan het stadspatriciaat een aanzien verschaft, die gelijkstelling met de landadel teweeg moest brengen'. Zo zouden sommige katholieke, uit de stadsregering gestoten families ten plattelande als adellijk zijn aanvaard omdat ze regenten waren (geweest)⁵. Deze stelling wil ik omdraaien: ze werden als adellijk aanvaard, omdat ze géén regenten meer waren, dat wil zeggen omdat hun leven en werken niet meer gericht was op de stad, maar op hun havezaten en heerlijkheden. Het meest treffende voorbeeld daarvan is het

geslacht Van der Heyden, dat in drie generaties opklom van deftige burgers te Doetinchem tot voorname edelen op het Gelderse platteland⁶.

De Republiek kende dus 'nieuwe adel', die na verloop van tijd geaccepteerd werd in adellijke kringen. Deze natuurlijke ontwikkeling kwam in de negentiende eeuw ten einde. 'De Koning verheft in den adelstand', zo luidde de Grondwet van 1815, en zulks geschiedde volgens 's Konings wil allengs méér omwille van persoonlijke verdiensten dan omwille van een algemene positie, al bleef de groep van verdienstenadel relatief klein⁷. Daar kwam bij dat verheffing in principe alleen het predikaat jonkheer gaf, terwijl zeker in Gelderland aan het einde van de achttiende eeuw de titel van baron algemeen gangbaar was onder zowel riddermatige als niet-riddermatige adel. De Koning erkende dit in zoverre dat de geslachten die hun riddermatigheid niet konden bewijzen maar gedurende honderd jaar openlijk de baronentitel hadden gevoerd, deze titel ook verleend kregen en wel op alle afstammelingen. Honderd jaar was echter een zware eis, aangezien de titel van baron pas sinds omstreeks 1720 algemeen in gebruik was. Bovendien waren er families die zich pas later met deze titel gingen tooien (bijv. Van Grotenhuis ca. 1760, Van der Heyden ca. 1770 en Van Nispen ca. 1785) en die zich nu, als vrijwel de enigen van de Gelderse adel, wettelijk beroofd zagen van de titel waarmee ze zonder enig probleem door hun eigen standgenoten aanvaard werden. Verder sloot het systeem van titels op allen of bij eerstgeboorte niet aan bij de achttiende-eeuwse Gelderse praktijk, waarin ongehuwde, thuis wonende kinderen jonker of freule werden genoemd en gehuwde of anderszins zelfstandig wonende kinderen de titel van baron of barones gebruikten. De Gelderse adel lijkt in het dagelijks leven weinig waarde te hebben gehecht aan de Haagse wetgeving, want het merendeel der edelen nam aanvankelijk niet eens de moeite om hun adeldom of titel door de Koning te laten erkennen (pas het KB van 26 januari 1822 dwong hen daar toe)⁸. Ook in de decennia daarna, tot omstreeks 1870, ging men gewoon door met het gebruik van titels volgens de gewoonten der vorige eeuw⁹.

Samengevat kan men dus stellen dat, althans wat Gelderland aangaat, het adelsbeleid van Willem I ten eerste te formeel was. Daardoor sloot het slecht aan op de bestaande gewoonten inzake het gebruik van titulatuur en werd de bestaande niet-riddermatige adel er eerder door benadeeld. De pragmatische criteria daarentegen hebben zeker in de eerste jaren erkenning opgeleverd (maar dus weinig nieuws) voor de talrijke riddermatige adel. Echter, aangezien zowel erkenning als verheffing voortaan van de Koning afhankelijk waren, kwam er een einde aan de natuurlijke adelsontwikkeling, zoals die in voorgaande eeuwen bestaan had. De nieuwe groep van verdienstenadel was en bleef relatief klein en, voor zover bekend, werd nooit iemand uit Gelderland vanwege persoonlijke verdiensten verheven. Ook waren er weinig Gelderse regentengeslachten die werden verheven of daar zelf om vroegen; de negentiende-eeuwse ridderschap telde er althans maar vier. Gelukkig wellicht, want men kan zich afvragen of het pragmatische, op de vorming van een leidinggevende stand gerichte beleid van Willem I wel getuigde van begrip voor de eigen aard van de adel of voor die van het patriciaat. Leidinggevend en adellijk werden zonder meer aan elkaar gelijkgesteld¹⁰, alsof patriciërs eigenlijk gemankeerde edelen waren. Voorlopig lijkt de voornaamste overeenkomst tussen de oude adel in Gelderland en het patriciaat van Amsterdam te zijn geweest dat beiden in het dagelijks leven, tot diep in de negentiende eeuw, weinig waarde hechtten aan de koninklijke erkenningen of verheffingen¹¹. Welnu, als slecht aangepast, nadelig, overbodig, zonder nut en weinig begripvol voldoende redenen zijn om de hervormingen van Willem I een vergissing te noemen, dan zou ik inderdaad, voor wat Gelderland betreft, het woord vergissing willen gebruiken.

M.J.F. Lindeijer S.J.

1. M. Prak en J. Aalbers, 'Inleiding' in: J. Aalbers en M. Prak ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam, 1987) 13-14.
2. Vgl. bijv. S.W. Verstegen, *Gegoede ingezetenen. Jonkers en geërfdes op de Veluwe 1650-1830* (Zutphen, 1990) 50.
3. De geslachten die de meeste leden in de nieuwe ridderschap leverden, waren Van Heeckeren (14), Van Lyn-

den (7), Van Brakell en Van Nagell (elk 5). W.J. d'Ablaing van Giessenburg, *De ridderschappen in het Koninkrijk der Nederlanden* ('s-Gravenhage, 1875) 52-67.

4. W.A. Beelaerts van Blokland, 'Oude adel', *De Nederlandsche Leeuw*, XLV (1927) 169-179.
5. Zijn voorbeelden: Van Ensse, Swaefken en Van Grotenhuis, waren echter ongelukkig gekozen omdat deze geslachten reeds van adel waren, Van Ensse zelfs riddermatig. J.C. Maris van Sandelingenambacht, 'Harmonische hantering van oud-vaderlands adelsrecht in deze tijd', *De Nederlandsche Leeuw*, LXXII (1955) 304-308, aldaar 306.
6. M.J.F. Lindeijer, *Tussen kasteel en kerk. De rooms-katholieke Gelderse adel 1765-1827: leven en werken van de 'eersten en voornaamsten' der gemeente, ter meerdere glorie van God* (niet uitgegeven doctoraalscriptie KU Nijmegen, 1992) ten dele samengevat en bewerkt in M.J.F. Lindeijer, 'Van oude adel, de titels, die voorbijgaan. De rooms-katholieke adel in Gelderland en zijn rechten en gewoonten inzake het gebruik van de baronnettitel 1813-1868', *Genealogische Bladen*, II (1993) 44-55.
7. Onder Willem I vonden 74 verheffingen plaats op grond van algemene positie en 35 op grond van persoonlijke verdiensten (resp. 42 en 20% van het totaal). Onder Willem II waren dat er 18 en 7 (56 en 21%), onder Willem III echter 4 en 15 (17 en 65%). C.C. van Valkenburg, 'Adelsbeleid sedert 1813' in: *De Hoge Raad van Adel. Geschiedenis en werkzaamheden* ('s-Gravenhage 1966, 55-73) 65.
8. Zoals gezegd telde de Gelderse ridderschap in 1816 34 inheems riddermatige geslachten en vier van elders. Op maar liefst 24 van de 38 had het KB van 1822 betrekking, terwijl van de resterende negen geslachten zes nog geen koninklijke erkenning van hun titel hadden aangevraagd. D'Ablaing van Giessenburg, *Ridderschappen*, 52-67.
9. Lindeijer, 'Van oude adel', 52-54.
10. K. Bruin, 'Een verloren zaak. Adel als beloning voor persoonlijke verdiensten in het Koninkrijk der Nederlanden' in: Aalbers en Prak ed., *De bloem der natie*, 154.
11. K. Bruin, 'Kwesties van stand. Over de opname in de adelstand van Amsterdamse patriciërs in de 19de eeuw', *Sociologische Gids*, XXVIII (1981) 115.

RAAK HAAR NIET AAN, VRIEND! DE TOEKOMST VAN HET NIJENHUIS IN SALLAND

De havezate Het Nijenhuis tussen Heino en Wijhe heeft al eerder in *Virtus* aandacht gekregen, en wel in een artikel van G.C. Ouwerkerk in aflevering 1 van de 2e jaargang. De hoofdpersoon was daar Charles Bentinck tot Nijenhuis (1708-1779) die het voor het eerst in 1382 vermelde huis had geërfd van zijn tante Eleonora Sophia Bentinck, douairière van Robert van Ittersum, in leven matador van de Koning-Stadhouder in Overijssel. Onder laatstgenoemde hebben corps de logis en bouwhuizen de gedaante